

METAPHORICAL MODEL «DAY → NAP» IN TIUTCHEV'S POETRY МЕАФОРИЧНА МОДЕЛЬ «ДЕНЬ → ДРІМОТА» В ПОЕЗІЇ Ф.І. ТЮТЧЕВА

Kamienieva I. / Камєнєва І.А.

*Kharkiv National University of Municipal Economy named after OM Beketova
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекєтова*

Анотація. Стаття присвячена аналізу мовної репрезентації поняття «день» в когнітивному аспекті. Актуальність статті визначається важливістю дослідження мови поезії Ф.І. Тютчева і семантики поняття «день». Новизна роботи є в проведенні системного аналізу метафоричних засобів, які використовує поет для опису дня. Розглянуті основні мовні метафори, які трапляються в поетичних текстах лірика, надають можливість представити цілісну картину презентації поняття «день». Поняття «день» експлікується в моделі «день → дрімота». На основі проведеного аналізу виявлено, що домінуючими є дієслівні метафори, завдяки яким поет передає плавність руху. Різноманітні метафоричні репрезентації поняття «день» є важливим елементом мовної картини світу Ф.І. Тютчева.

Ключові слова: Метафора, когнітивна структура, поняття «день», метафорична модель, мовні засоби

Вступ

Метафоричні поняття відбивають особливості індивідуально-авторського мислення поета, є засобами моделювання оточуючого світу.

В статті розглядається мовна складова поняття «день», що поєднує різні характеристики.

Поняття «день» і його асоціати досить яскраво представлені в поетичних текстах Ф.І. Тютчева і надають повну картину індивідуально-авторського уявлення про цю добу. Ми вважаємо, що структура метафоричного поняття залежить від значущості когнітивних ознак метафоричної проєкції в поезії поета. Основу метафоричного поняття складають репрезентанти, що часто використовуються ліриком, периферію – індивідуально-авторські когнітивні ознаки, яким наділяються номінації.

Поетична модель світобудови Ф.І. Тютчева створюється віршованими ансамблями, межі яких визначають повторювані образи. Одним із них у тютчевській «ліриці дня» є світ природи, що дрімає, який захоплює не лише нічний час доби, а й полудень. Метафоричний образ полудня виявляє ознака, яка не міститься в семантичній структурі вихідного номінативного значення («середина дня»), але пов'язана з асоціацією спокою. На підставі ключових асоціативних ознак «спокій», «відсутність звуку», «колір / світло», «відсутність руху», які найбільш чітко відображають когнітивне сприйняття денного сну, виділяємо **метафоричну модель «день → дрімота»**.

Пейзажі, у яких представлено цей образ, передають відтінки стану природного спокою залежно від пори року й доби. Літнім полуднем світ дрімає, розморений спекою, а ввечері й уночі від неї відпочиває. Восени він занурюється в «тихий присмерк», узимку засинає, надівши чудові сніжні шати, навесні посміхається уві сні. Й у кожному вірші світ, що дрімає, постає як істота.

Передаючи моменти переходу з одного стану в інший, поет ніби

уповільнює час, розтягує його. Так, у вірші «Полдень» створює образ дрімотного стану світу й зупиненого часу:

*Лениво дышит полдень мгlistый,
Лениво катится река...
Лениво тают облака.
И всю природу, как туман,
Дремота жаркая объемлет,
И сам теперь великий Пан
В пещере нимф покойно дремлет* («Полдень»).

Зображуваний Ф.І. Тютчевим полудень виходить за межі часу. Позачасовість ситуації підкреслено й повторами адвербіальної лексеми *лениво*, використанням антропоморфних дієслів *дышит*, *катится*, *тают*, *объемлет*, *дремлет*. Асоціації й паралелі, пов'язані з образами імлі й туману підкреслюють безмежність простору, що розширюється. Ф.І. Тютчев свідомо використовував інверсію *дышит полдень*, *катится река*, *тают облака*, *великий Пан дремлет*, підкреслюючи смислове навантаження, для надання полудню ознаки розпеченого літнього повітря.

Семантика субстантива *дремота* в цьому контексті трансформується й виражає не лише глибини людської душі, а також таємниці космічного світу й земної природи. У дрімотному світі поняття «життя» репрезентовано в поетичних образах – порівняннях (*природа, как туман*), метафорах (*дышит полдень мгlistый*, *катится река*, *тают облака*, *дремота объемлет*, *покойно дремлет*). Розтягнутість, повільність протікання денного проміжку часу показано за допомогою порівняння, а більш динамічний перебіг цієї ж частини доби представлено метафорою, як стислим порівнянням.

Слід зазначити, що вірші про полудень пронизані античною міфологією. Ф.І. Тютчев використовує лексичний повтор (*дремлет-дремота*), а також звертається до міфологічних образів великого Пана й німф, створюючи позачасовість того, що відбувається. Це підкреслюється й образами *мглы* й *тумана* в безмежності простору, що розширюється. Це закладено в семантиці зазначених субстантивів. Уживання імені Пан створює відчуття того, що дрімота асоціюється з природною силою, якій підвладна вся природа. Таким чином, антропоморфна сутність *дремоты* виявляється опосередковано, через контекстне оточення.

Образ дрімоти у Ф.І. Тютчева трапляється й в описі осіннього вечора:

*Осенней позднею порою
Люблю я Царскосельский сад,
Когда он тихой полумглою
Как бы дремотою объят...
И белокрылые виденья,
На тусклом озера стекле,
В какой-то неге онеменья
Коснеют в этой полумгле
Ложатся сумрачные тени
Октябрьских ранних вечеров,*

И сад темнеет, как дуброва («Осенней позднею порою »).

Опис тиші осіннього вечора складається з низки асоціативно пов'язаних слів зі спільною семою 'тиша': *тихий, дремота, объят, онеменьє*; зображення панівної напівімлі створюється за допомогою слів, що містять асоціативну ознаку «відсутність світла»: *полумгла, тусклий, темнеет, виденья*. Вирази *осенняя поздняя пора, октябрьские ранние вечера* також об'єднані семою 'присмерк'. Перед нами статична картина, що підтримує сему 'тиша' своєю нерухомістю. Антропоморфні дієслова *дремотою объят, коснеют, ложатся сумрачные тени* передають стан тиші, спокою й відсутності світла (*полумгла*). Лише дієслово *темнеет* метафорично осмислене як легкий, ледь помітний рух, що нагадує про настання ночі. Актуалізує увагу первинність звукового сприйняття з подальшими зоровими асоціаціями.

Ключові слова, що передають процес переходу від дня до вечора, означають “згасання, зникнення” і становлять досить великий ланцюжок: *вечереть, темнеет, гаснут, потухать, исчезать, таять, догорать, скудет, меркнут, бледнеет*. Поет активно використовує антропоморфні метафори, завдяки яким передано уявлення про перехідний період часу. Багато з наведених слів стають контекстуальними синонімами, розширюючи основне значення.

У віршах Ф.І. Тютчева використовуються метафори, що відображають стан природи, який можна охарактеризувати як часовий проміжок між сном і неспанням:

Как сладко дремлет сад темно-зеленый... («Как сладко дремлет сад темно-зеленый»);

Альпы... Дремлют, грозны и туманны.

Словно падшие цари!.. («Альпы»);

Обвеян вещею дремотой,

Полураздетый лес грустит... («Обвеян вещею дремотой»);

Смотрю я, как бы живой,

На эти дремлющие воды... («Опять стою я над Невой»);

Полуденный луч задремал на полу... («Cache-cache»);

И между тем как полусонный

Наш дольний мир, лишенный сил,

Проникнут негой благовонной,

Во мгле полуденной почил («Снежные горы»).

Метафори, що позначають проміжний стан між сном і неспанням представлені субстантивом *дремота*, дієсловами *дремать, почить і задремать*. Звертаємо увагу на метафоричний зворот *обвеян вещею дремотой*, де ад'єктив *вещий* (словникове значення “пророчий”) пов'язаний зі станом сну. Слово *дремота* побудовано на півтонах (*полураздетый лес, полуденный луч, туманны*).

Семантика дієслів *почил, заснул, погрузившись у сон, спит* збігається з прямим значенням дієслова *спать*: “перебувати в стані сну”. Сон тут можна трактувати як “стан спокою, відпочинку”. Завдяки метафоризації дієслів, об'єднаних значенням “відсутність руху” створюється враження застиглої

картини. Значення вказаних метафоричних дієслів полягає у вираженні тривалої дії, яка, незважаючи на те, що вона є обмеженою в часі, здається монолітною, не переривається, ніби цілком заповнює собою мов якимсь цілим той час і простір, у яких вона відбувається.

У поетичних текстах Ф.І. Тютчева домінуючі ознаки денного сну створюють відчуття спокою, тиші: *лениво, спокійно, дремота; спокійно, тихо, полусонье*. Щоб показати стан напівзабуття (*полусонья*), Ф.І. Тютчев використовує поєднання *сумрачная тень*. Крім номінативного значення, що збігається зі словниковим (“охоплений мороком, похмурий, сумний”), лексема *тень* у поезії Ф.І. Тютчева у метафоричних контекстах реалізує значення, пов’язані зі нечіткістю чи відсутністю кольору. Використання антропоморфних дієслів *дышит, катится, тают, объемлет, дремлет, бродят* утворюють стан тривалої сонливості.

У дрімотному світі, створеному Ф.І. Тютчевим, стає голоснішим таємниче життя природи, приховане в денному світлі, русі й шумі. У поетичних образах дрімоти динаміка зміни стану (настання сутінків) метафоризується, її заступає динаміка внутрішнього життя.

Також привертає увагу велика кількість слів з компонентом *полу-*, що позначають неповноту вияву ознаки, малюють тонкі й смутні проміжні стани природи (*полусонный, полусонье, полусвет, полупрозрачный, полумгла*):

Ходили тени по стенам

И полусонное мерцанье...

И много лет и теплых южных зим

Повеяло над нею полусонно («Еще шумел веселый день...»);

В сладкий сумрак полусонья

Погрузись и отдохни...

И в мерцанье полусвета,

Тайной страстью занята,

Здесь влюбленного поэта

Веет легкая мечта отдохни («Как ни дышит полдень знойный...»);

Пора разлуки миновала,

И от нее в руках у нас

Одно осталось покрывало,

Полупрозрачное для глаз («Как нас ни угнетай разлука...»);

В тот час, как с неба месяц сходит,

В холодной, ранней полумгле («Над русской Вильной стародавней...»).

Ф.І. Тютчев стан *полусна* асоціює із забуттям. У словниках синонімів *полусон* має декілька значень, зокрема “забуття, сон, дрімота, напівзабуття” [2, с. 546]. Тож у *полусна* поета в стані все навколо має нечіткі, розмиті характеристики: *полусвет, полумгла, полупрозрачный*. Сукупність цих ознак у поєднанні з метафоричними дієсловами *ходить, веять, сходит* наділяє денний час напівімлюю, підтримуючи цим атмосферу тиші, спокою.

Незважаючи на різноманітність об’єктів метафоризації й на відмінність семантики окремих метафор, вони можуть бути об’єднані на підґрунті наявності спільного значення “відсутність руху”, виробленого об’єктами

природи, які перебувають у стані спокою, що нагадує сон або дрімоту в їх різних семантичних модифікаціях.

У моделі «день → дрімота» метафори утворюють асоціативна низка лексичних одиниць, які віддзеркалюють стан природи зі слабо вираженими ознаками життя. Метафори *погрузившись в сон, природа спит, сонный мир земной* виявляють високий ступінь одуховленості природи, відображаючи тісний зв'язок зі сферою життя людини.

Висновки

Метафорична модель «день → дрімота» реалізується завдяки перенесенню контекстуальних значень поняття «сон» зі сфери життя людини у сферу природи. Метафори, що поет використовує для опису денного сну природи, утворюють цілу низку лексем, що відбивають цей стан природи: іменники *сон, дремота*, ад'єктиви *сонный, полусонный*, антропоморфні дієслова *спать, заснуть, почить* і метафоричні конструкції *погрузиться в сон, усталая природа спит*. Метафори виражають високий ступінь одухотвореності природи, оскільки виявляється зв'язок зі сферою життя людини: *заснул в благоуханье, улыбается во сне*. Зображуючи моменти денного сну, поет описує «плинність» часу. Позачасовість ситуації підкреслюється повторами адвербіальної лексеми *лениво*, використанням антропоморфних дієслів *дышит, объемлет, дремлет*. Виділений метафоричний образ *великого Пана в пещере нимф* свідчить про персоніфікацію дня, що характеризується як утомлений. Тому в концептуалізації дня у Ф.І. Тютчева виділено основну ознаку «день – жива істота», що розкривається через метафору *покойно дремлет*.

Образ сну трапляється у Ф.І. Тютчева не лише в описі дня, але й у нічний час. Нічний сон описано за допомогою використання метафор із семантикою «сон», як абсолютний спокій, а денний – має значення «дрімота», тобто неповне занурення в сон.

Як показує аналіз, у поезії Ф.І. Тютчева поняття «день» вживається в усіх основних значеннях. Розглянуті мовні метафори, які використовуються у філософських поетичних текстах поета, дають змогу уявити цілісну картину презентації поняття «день».

Література:

1. Григорьева А. Д. Слово в поэзии Тютчева. М.: Наука. 1980.
2. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка. В 4 т. М.: Изд. центр Терра. 1996.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the linguistic representation of the concept “day” in the cognitive aspect. The novelty of the work is to analyze the metaphorical means that the poet uses to describe the day. The article analyzes the poetic texts in order to identify metaphors in them, which main values are cognitive structure of the concept “day”. Metaphorical representation of the concept “day” in Tiutchev’s poetry reflects the main features of his work and is involved in creating poetic picture of the word. The concept “day” is explicated in the metaphoric model “day → nap”. Based on the analysis, it has been revealed that verbal metaphors are dominant, thanks to which the poet conveys the smoothness of movement. Various metaphorical representations of the concept “day” become an important element of the linguistic picture of Tiutchev’s word.

Key words: Metaphor, cognitive structure, the concept «day», metaphoric model, language